

XVII. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ÜSKÜDAR'DA KÖLE TİCARETİ, KÖLELERİN TİCARETLE UĞRAŞMASI*

In the First Quarter of XVIIth Century in Üsküdar Slave Trade; Angagements of Slaves in Trade

Mustafa AKKAYA**

ÖZET

Bu araştırmada XVII. yüzyılın ilk çeyreğine ait Üsküdar Şer'ıye Sicilleri'ndeki köle ve cariyelerle ilgili davalara konu olmuş kayıtlar değerlendirilerek Osmanlı Devleti'nde köle ticaretine küçük bir örnek teşkil eden Üsküdar'da köle ticareti incelenmiştir. Araştırmada, mahkeme kayıtlarına konu olan dava kayıtlarına göre köle ve cariyeye alım satımında dikkat edilecek hususlar, köle fiyatları, bu fiyatlara etki eden unsurlar, kölelerin özellikleri vurgulanmıştır. Ayrıca Üsküdar'da belirli bir kefalet ücretiyle ruhsatlı köle konumuna gelip, ticaret hakkı elde etmiş kölelere de yer verilmiştir. Bununla birlikte köle ticaretinin nerelerde yapıldığı, XVII. yüzyılın başlarında Üsküdar'da bir esir hanının (köle ticareti yapılan yer, köle pazarı) var olup olmadığı da sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şer'ıye Sicilleri, Üsküdar, Köle ticareti, Esir Hanı.

ABSTRACT

In this study, lawsuit records on slaves are evaluated relating Üsküdar Registers of Religious Affairs in the first quarter of XVIIth Century, and slave trade in Üsküdar is examined as a small example of slave trades in the Ottoman Satate. In the study according to the lawsuit records of Kadi Courts, particular points in trading of slaves; prices of slaves; the factors affecting these prices; special features of the slaves are also emphasized. Moreover, it is included the slaves that became licensed ones by a particular bail fee and obtained the rights of trading. It is also questioned that where the slave trade is practiced; whether there is an *Esir Hanı* (i.e. slave trading place, slave market) in the beginning of XVIIth Century in Üsküdar.

Key words: Kadı records, Üsküdar, Slave trade, Slave market

* XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar adlı basılmamış doktora tezimde kullandığım sicillerden faydalanılmıştır.

** Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Tarihi Bölümü.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinde köleliğin ortaya çıkmasıyla birlikte köleler ticarî hayatta bir emtia olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu anlamda çağının dışında kalmayarak köleleri çok çeşitli alanlarda istihdam etmiş ve bu nedenle köle ticareti XIX. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir. Nitekim kimi zaman devlet köle ticaretine nizam getiren düzenlemeler yapmış ve bu ticaretin konusunun insan olması hasebiyle gerekli hassasiyeti göstermeye gayret etmiştir. Bu anlamda özellikle görevi kötüye kullanımın önüne geçmeye çalışmıştır (Altınay, 2000: 73–74). Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinde, kölelerin dış görünüşü, sağlıklı olup olmadıkları, güzellikleri fiyatlarının yükselmesinde veya azalmasında etkili olan unsurlardır. Bu çalışmada Üsküdar'da köle ya da esir olup birilerinin kendilerine kefil olmasıyla ticaret yapma hakkı elde eden kölelere de yer verilmiştir. Bu araştırmada XVII. yüzyılın başlarındaki Üsküdar Şer'îye Sicilleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Şer'îye Sicillerinin yanında Osmanlıda köle ve köle ticaretiyle ilgili literatürden yararlanılmıştır*.

Osmanlı Devleti'nde köle ticareti, *esirci taifesi* denen meslek erbabı denilen kişiler tarafından yapılmaktaydı. Esirci esnafının başına *esirciler kethüdası* getirilmiş (Sertoğlu, 1986: 101), esir pazarlarının düzenini, alış verişin düzenli bir şekilde yapılması gibi işleri *esirciler emini* ifâ etmiştir. Esirciler emini devlete yıllık bir bedel (iltizâm) ödeyerek, bu görevi alabilmiştir. Köle satışından devlete onda bir oranında *nafaka* ve *tellâliye* adıyla vergi toplama işi de esirciler emininin görevidir (Şen, 2007: 55)**. Esircilik çok karlı bir iş olduğu için, esir tüccarları hatırı sayılır zenginler arasında kabul edilmiştir. Köle ticareti ve esircilik dönem dönem çok fazla talep gören bir meslek olmuştur (Engin, 1998: 113–122). Bununla beraber Osmanlı topraklarına dışarıdan gelen kölelerden “pençik resmi” adı verilen kölenin

* Osmanlı Devleti'nde kölelik ve köle ticareti hakkında geniş bilgi için bakınız: Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik ve Cariyelik, Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme* İstanbul, 1996; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem*, İstanbul 1997;

Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik* İstanbul, 1998; İzzet Sak, *Şerîye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. yüzyıllarda)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya, 1992; Halil Sahillioğlu “Onbeşinci Yüzyılın Sonu Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal Hayattaki Yerleri” *ODTÜ. Gelişme Dergisi*, Sayı: Özel, Ankara, 1979, s. 67–138; EHUD R. TOLEDANO, *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, İstanbul 2007. Ayrıca Üsküdar'da kölelerin azat edilmesi, kölelerin Müslüman olması, kölelerin kaçması (kaçgun köleler) hakkında geniş bilgi için bakınız; Mustafa Akkaya, *XVII. yüzyılın İlk Çeyreğinin Üsküdar*; Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2010.

** Mithat Sertoğlu, Osmanlı Tarihi Lügati adlı eserinde Esirciler Kethüdası ve Esirciler Eminini şu şekilde tarif etmiştir. “Esirciler Şeyhi, Kethüdası: Esirci esnaf teşekkülü tarafından kendilerini idare için seçilen ve memuriyetleri devletçe tasdik olunan kimseler.”, “Esirciler Emini: Esir alıp satanlardan devlet namına muayyen olan vergiyi tahsile me'mur kimse”, Mithad Sertoğlu, *Osmanlı Tarihi Lügati*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986, s.101.

satış değerinin beşte biri oranında gümrük vergisi alınmıştır (Yağcı, 2006: 28–29). 2 zenci (siyahî) köleden alınan gümrük vergisine “Üsera-yı Zenciye Resmi” (Tolodano, 1994: XIII) denilmektedir.

Osmanlı Devleti’nde köleler umumiyetle ev hizmetlerinde istihdam edilmişlerdir. Dönemin geniş hane halklarının çarklarının erkek ve kadın köleler olmadan dönmesi mümkün görülmemektedir*.

Devlet köle ticareti yapma iznini sadece Müslümanlara vermektedir. Gayrimüslimlerin bu ticareti yapmaları önlendiği gibi Müslüman köle bulundurmaları bile yasaklanmıştır. Şeyhü’l İslam Ebu’s-Suud Efendi’nin 10 Ocak 1576 tarihli maruzatında “*Zimmîler kul ve cariye kullanmasun deyü emr-i şerif varken kullananlara ne lâzım olur?*” sorusuna; “*Tazir-i şedîd ve haps-i medîd lâzım olur*” cevabıyla gayrimüslimlere esir satışının yasaklandığı görülmektedir (Ebu’s-Suud El-İmâdi, Maruzat ve Fendoğlu, 1996:152). Bu yasak kararında gayrimüslimlerin Müslüman ya da Müslüman olması muhtemel olan köleleri kendi dinlerine çevirme ihtimali etkili olmuştur (Ahmet Refik, 1931: 26). Hatta bazı dönemlerde gayrimüslimlerin ellerinde bulundurdıkları köleler kayıt altına alınmış ve onlardan satın alınarak Müslümanlara satışının yapılması istenmiştir (Altınay, 2000: 76). Fakat bu durumun o döneme ait kısa süreli bir uygulama olması muhtemeldir. Çünkü 12 Ağustos 1602 (23 Safer lisene 1011) tarihli sicil kaydından Üsküdar’ın Kuzguncuk köyünde ikamet eden bir Yahudi’nin Kadya adında Rus asıllı bir cariyesinin olduğu anlaşılmaktadır**. Başka bir sicilde ise “*Üsküdar’da vakı’ olan Valide Sultan İmareti’nin kasabı Anderiye veledi Haristo (Hiristo)*” adlı gayrimüslimin Eflak asıllı cariyesini azat ettiği görülmektedir (ÜŞS. 108/3a–2). Devlet, bütün bunlara rağmen zaman zaman gayrimüslimlerin köle edinmesini yasaklayan kararlar almaya devam etmiştir. 1759 tarihinde meydana gelen olay bu konuya en önemli örnek teşkil etmekte olup bir Rum evinde Müslüman cariye bulundurduğu gerekçesiyle idam edilmiştir. Bu olay üzerine gayrimüslimlerin birçoğu ellerindeki köleleri dinlerine bakmadan satmak durumunda kalmışlardır (Yücel, 1992:114). Dikkati çeken husus, Müslüman olmayan kölelerin kölelikten ya da efendisinden kurtulmak amacıyla bu örneği kullanma ihtimalinin ortaya çıkmasıdır. Nitekim gayrimüslimler en çok sahip oldukları kölelerin “*ben Müslüman oldum ama beni hala elinde tutuyor*” diye şikâyet etmelerinden korkmuş olmalıydılar.

Osmanlı Devleti’nde, gayrimüslimlerin köle bulundurmaları yanında bu ticareti yapmaları da yasaklanmış olmasına rağmen İslamiyet’i kabul eden Yahudiler tarafından bu ticaret yapılmıştır. 17. Yüzyılda İstanbul hayatını ele alan eserde Robert Mantran, Osmanlı Devleti’nde köle ticaretinin tamamen Yahudiler

* Faroqhi, S. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, II. Cilt. Eren Yay. İstanbul, 2004, s.720.

** Bu sicilde cariyenin sahibi olan Yahudi’nin adı “*ismi ma ‘lum değil*” diye yazılmıştır. Ayrıca bu sicilden Kadya isimli Rus cariyesinin İslamiyet’i kabul edip Gülfizar ismini aldığı da anlaşılmaktadır. ÜŞS. 107/135b–4.

tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Yahudilerin bu ticarettten çok para kazanabilmeleri için kölelere, şarkı söylemesini, çalgı çalmasını, dans etmesini, nakış işlemesini, öğreterek yetiştirmeye çalıştıkları üzerinde durmaktadır (Mantran, 1991: 113). Tam tersine bilgi veren Mehmet Zeki Pakalın ise köle ticaretinin Müslümanlara mahsus olduğunu, Yahudilerin ve Hıristiyanların esircilik yapamadıklarını özellikle vurgulamaktadır (Pakalın, 1983: 553). Bütün bunlar bir tezatmış gibi görünmekle birlikte Robert Mantran'ın verdiği bilgilerin tersine köle istihdam etme ve köle ticareti ile işgal etme olgusunun çoğunlukla Müslümanlara has olduğu anlaşılmaktadır. Kölelik ile ilgili Üsküdar Mahkemesi'ne yansıyan davalara baktığımızda da köle sahiplerinin umumiyetle Müslüman oldukları görülmektedir.

1.1. İstanbul'da ve Üsküdar'da Köle (Esir) Pazarı

Köle ticaretinin merkezi, İstanbul'da Yeni Bedesten'in yakınında Tavuk Pazarı adı verilen mevkide üç yüz odadan müteşekkil, *iki katlı Esir Hanı* denen binadır*. Han, 17. yüzyıl ortalarında bir yangın sonucu harap olmuş ve kısa süre sonra yeniden tamir edilmiştir (Mantran, 1990: 107). 19. yüzyıl başlarında ise Han, çok küçülmüş olup 54 odaya kadar düşmüştür**. Ayrıca esir hanı için *Esir Pazarı* ve *Avrat Pazarı* tabirleri de kullanılmıştır (Sertoğlu, 1986: 101,102). Nitekim Üsküdar mahkeme kayıtlarında esir pazarı için genellikle Avrat Pazarı tabiri kullanılmıştır. 23 Mart 1603 tarihli dava kaydında yer alan “*iş bu orta boylu, açık kaşlı, gök elâ gözlü, sarışın, Gürciyetü'l asl Muhabbet binti Abdullah nam cariyeye İstanbul'da Avrat Pazarı'nda Defterdâroğlu Ahmet Çelebi nam kâtibe sekiz bin akçeye iştira olunmuş cariyesi idim...*” şeklindeki ifade, bu duruma örnek olarak gösterilebilir (ÜŞŞ. 107/114a-3). Bununla beraber Devlet-i Âli'nin değişik yerlerinde köle pazarı olduğu bilinmektedir. Bursa'nın ilk köle pazarının kurulduğu yer olma ihtimali yüksektir***. İskenderiye, Kahire, Hicaz, Edirne, Midilli, Kefe diğer önemli merkezlerdir (Engin, 1998: 124). Kefe, uzun süre Karadeniz'in kuzeyinden Osmanlı Devleti'ne getirilen Rus, Çerkes, Leh, Kazak asıllı köleler için bir üs vazifesi ifa etmiştir. Fakat XVII. yüzyıldan itibaren Rusların Kırım köle akınlarına karşı gösterdikleri direnç

* “Esir Pazarı: İstanbul'da Tavukpazarı civarında bulunan, esirlerin satılmasına mahsus yer. 1847 de esirciliğin ilgası üzerine bu pazar kapatılmıştır. Bundan başka XVI. yüzyıl sonlarına kadar Cerrahpaşa Camiinin biraz ilerisinde ve sağ taraftadır, Bizans devrinde Arkadyus sütunu dikili bulunduğu için Arkadyus diye anılan yer, esir pazarı olarak kullanılmıştır. Burada daha çok kadın esirler satılır, bu yüzden de Avrat Pazarı diye anılırdı. Bu tabir aynı zamanda sonradan burada kurulan ve satıcısının da alıcısının da yalnız kadınların teşkil ettikleri Pazar için kullanılmıştır” (Sertoğlu, 1986: 101,102).

** 54 odalı hanın 8 tanesi viran olduğundan ancak 46 oda kullanıma açıktır. BOA. *Cevdet Zaptiye*, 465, 16 Rebiülahir 1219, (25 Temmuz 1804).

*** Bursa'da kölelerin ekonomik değeri ve köle pazarı hakkında geniş bilgi için bkz: Sahillioğlu, H., “Onbeşinci Yüzyılın Sonu Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal Hayattaki Yerleri” *ODTÜ. Gelişme Dergisi* s. 67- 138.

sebebiyle Rus asıllı kölelerin sayısında bir azalma meydana gelmeye başlamıştır. Bunu Üsküdar Mahkeme kayıtlarında da görmekteyiz. Dava konusu olan kölelerin milliyetlerine baktığımızda Rus asıllı köle sayısı bir hayli fazladır*.

Üsküdar'da köle pazarının ne zaman, nasıl kurulduğuna dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Yani çalışmanın tarihi çerçevesini oluşturan 17. yüzyılın başlarında Üsküdar'da köle pazarı olmadığı köle satışına konu olan davalarda İstanbul köle pazarının adının geçmesinde anlamak mümkündür. Bu duruma dair Üsküdar Mahkeme kayıtlarında bir çok örnek mevcuttur. Nitekim 24 Ekim 1620 tarihli kaçak köle kaydında *Mahmiye Konstantiniye'de Avrat Pazarı kurbunda vakı' Şeker Hoca Mahallesi'nde sakine ...* cümlesinden esir pazarının İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır (ÜŞS. 138/31a-1). Kısaca Üsküdar'a getirilen kölelerin alım satım işlemi İstanbul esir pazarında yapılmaktadır diyebiliriz.

Fakat kaynaklarda, 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında Üsküdar'da köle pazarının kurulduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Nihayetinde Tanzimat ile beraber başlayan köleliğin kaldırılması kararı çerçevesinde Üsküdar'daki esir pazarı da ilga edilmiştir (Şen, 2007: 79,80). Ayrıca İsmail Parlatır, "Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılması" adlı makalesinde Osmanlı Devleti'nin köle ticaretini yasaklaması kapsamında İstanbul ve diğer yerlerdeki esir pazarlarını kaldırırken Üsküdar esir pazarının da kaldırıldığını ifade etmektedir (Parlatır, 1987: 419-420)**.

1.2. Üsküdar'da Alım- Satıma Konu Olan Kölelerin Özellikleri ve Fiyatları

Köle ticaretinde, köle ve cariyelerin dış görünüşleri, el becerileri, sağlıklı olup olmadıkları, vücutlarının herhangi bir yerinde yara izi ya da başka bir lekenin varlığı, yaşları, fiyatların belirlenmesinde etkili olmuştur. Özellikle cariyeye satışlarında bir cariyenin güzelliği, yaşı ve üstüne üstlük şarkı söyleme ve raks etmek gibi becerileri olması fiyatın doğrudan artışı anlamına gelmektedir. Bu nedenle satışa konu

* Aynü'l Hayat binti Abdullah, Rusü'l-asl (ÜŞS. 106/7b.3), Büşra binti Abdullah (ÜŞS. 109/93a.8.), Üftâde binti Abdullah Rusü'l-asl (ÜŞS. 138/ 24b.2.), Payidar binti Abdullah Rusü'l-asl (ÜŞS. 138/101a.4), numaralı sicillerde olduğu gibi kölelerin çoğunluğu Rus asıllıdır.

** Parlatır, irade-i seniyyeye (Başbakanlık Arşivi, İrade-i dâhiyye, sene: 1263, no: 1858.) atıfta bulunarak bu konuda şunları belirtmiştir. "Köleliğin kaldırılması hareketine devam eden Sultan Abdülmecid, 1847'de 'meclis-i vükelâ'daki bir toplantıya katıldı ve üserâ-yı zenciye ticaretini yasakladığını bildirdi. Bu kararını irade-i seniyyeler ile pekiştirmeye çalıştı. Başbakanlık Arşivindeki İrade-i Hariciyye'de kayıtlı 1888 nolu irade, zenci ticaretini kesinlikle yasaklıyordu. Aynı yıl (1847) Üsküdar esir pazarı da resmen kaldırılıyordu." (Parlatır, 1987: 419-420) ifadelerinden 1847'lere kadar Üsküdar'da köle pazarı olduğu anlaşılmaktadır. (İsmail Parlatır'ın makalesinin konusu içerisinde, alt başlığında arşiv belgesinin numarası 1888 nolu diye geçerken dipnotta 1858 nolu olarak geçmektedir.)

olmuş mahkeme kayıtları da dahil bütün kölelikle ilgili dava kayıtlarında genellikle kölelerin dış görünüşü ve fiziki yapısı tarif edilmektedir. Mesela satışa konu olan 23 Ağustos 1603 tarihli bir kayıтта kadın köle olan cariyeye "... iş bu orta boylu, açık kaşlı, gök elâ gözlü, sarışın..." olarak tasvir edilmiştir. Bu cariyenin kayıтта belirtilmesi de belirli özellikleri olmalı ki oldukça yüksek bir rakama satılmıştır (ÜŞS. 108/23b-2). 20 Mayıs 1621 tarihli "... iş bu uzun boylu, elâ gözlü, çatık kaşlı, sarışın..." (ÜŞS. 138/110a-2.) ve 25 Ocak 1621 tarihli "... orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü ..." (ÜŞS. 138/70a-2) kayıtlarda olduğu gibi genellikle, kölelerin boyunun uzunluğu, göz rengi, kaşının şekli, teninin rengi (siyah, esmer, sarışın, Arap) ve milliyetleri standart olarak yazılmıştır. Bununla birlikte 17 Şubat 1603 tarihli "... iş bu orta boylu, ayağında eser-i cerahat olan, sakalsız, Burindi'l-asl, Kara Mehmet Bin Abdullah nam siyah Arap gulâm..." (ÜŞS. 107/114a-2), ve 25 Haziran 1603 tarihli "... iş bu açık kaşlı ela gözlü üst dişleri gedük ve orta boylu Eflâkiyetü'l-asl..." (ÜŞS. 108/3a-2) kayıtlardaki gibi betimlemelerde ise köle ve cariyelerin diğer insanlardan ve benzerlerinden kendilerini ayıran alâmet-i farikaları (*üst dişleri gedük, ayağında eseri cerahat olan, sakalsız*) özellikle tanımlanmıştır. Bu betimlemeler ve tasvirler, köle ve cariyeye ticaretinde, dış görünüşün ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından öneme haizdir. Bütün bunlara rağmen Devlet bir cariyenin olduğundan daha güzel gösterilip alacaklının kandırılmaması için "*esir tüccarları sattıkları köleleri güzelleştirmek için yüzlerine pudra, allık veya başka bir nesne sürmesinler. Onları üslerine giydikleri elbiselerle satsınlar, üstlerindeki kıyafetleri geri almasınlar. Eğer böyle yaparlarsa muhtesib onları cezalandırsın*" diye fermanlar yayınlamıştır (Mantran, 1991: 114, 1680).

Aynı durum hastalıkta da geçerlidir. Hasta olan bir kölenin sağlam diye satılması durumunda köleyi alan kişi mahkemeye başvurarak hakkını talep etmekte ve gerektiğinde parasını geri alabilmektedir. Yani Esirci esnafının müşterilerini kandırması anlamına gelen böyle olaylar Üsküdar'da yaşanmıştır. Bunlardan birisi Fatma Hatun'dur. Fatma Hatun esirci Ahmet'ten Yasemin adında bir cariyeye satın almış*, fakat bir süre sonra mahkemeye başvurarak Yasemin'in hasta olduğunu iddia etmiştir. Öncelikle mahkeme Yasemin'in "*ayıbı kâdimden olduğu ma'lum değildir*" görüşünden hareketle bir doktora muayene edilmesini talep etmiştir**. Olayda görüldüğü gibi bu neviden iddialarda öncelikle tespit edilmesi gereken husus kölenin satıştan önce mi yoksa sonra mı hasta olduğunun tespitinin yapılması gereğidir. Eğer köle satıştan önce hasta ise esirci satış bedelini iade etmek zorunda olduğu gibi dolandırıcı konumuna gelmektedir. Eğer satıştan sonra meydana gelen bir hastalık durumu söz konusu ise köleyi satın alan kişi hastalığı yararına döndürme gayreti içindedir (ÜŞS. 138/70a-2). Bu davanın sonucunu bilemiyoruz.

* *Fatma Binti Mustafa üç bin iki yüz akçeye Ahmet Bin Ali'den... sâlîme (sağlam) olmak üzere.* Diyerek esirci Ahmet sattığı cariyenin sağlam olduğunu iddia etmiştir.

** *etubbâya müraca'ât edelim.* Kararıyla mahkeme bir doktora muayene ettirerek hastalığının ne zaman başladığını öğrenmeye karar vermiştir.

11 Haziran 1621 tarihli başka bir davada ise “orta boylu, açık kaşlı, elâ gözlü, sarışın” cariyeye yine Yasemin adlı Rus uyruklu cariyenin sahibesi Üsküdar’ın Göl-fam Mahallesi’nden Safiye adlı kadın, 3.500 akçeye satın aldığı esirci Şemsiman Hatun hakkında hastalıklı cariyeye sattı diye davacı olmuştur. Kadı, yapılan soruşturma sonucunda, Yasemin’in satışın yapıldığı tarihte zaten hasta olduğunu ve hatta satın alan kişinin bazı tedavilerde bulunduğunu, cariyeyi üç ay istihdam ettiğini bildirerek davanın reddine karar vermiştir*.

Ayrıca araştırmaya konu olan köle ticaretiyle ilgili Üsküdar Şer’iye Sicilleri’nden sadece bir kaç tanesinde “... açık kaşlı, elâ gözlü, kara yağız takriben **on üç (13)** yaşında Gürcüyü’l-asl olan abd-i memlüküm” (ÜŞS. 138/158b-2), ... “iş bu **buğday tenli**, açık kaşlı, çakır gözlü, Eflâkü’l-asl arkasında ----- dolamasıyla tahminen **on, on iki yaşında** Hasan nam abd-i âbık...” (ÜŞS. 107/135a-3) ve “... iş bu tahminen **on iki yaşında** elâ gözlü açık kaşlı kara yağız Eflakü’l-asl Yusuf bin Abdullah nam abdi memlükümü yedi bin akçeye satın aldım ...” (ÜŞS. 107/19a-3) diye geçen kayıtlarda kölelerin yaşı yazılmıştır. Bu kölelerin yaşlarının küçük olması nedeniyle yazılmış olmalı, yoksa diğer kayıtlarda kölelerin yaşları üzerinde durulmamaktadır. Buna benzer durum kölenin baba adının yazıldığı bir dava kaydı için de söyleyebiliriz.

Araştırmaya konu olan dönemde Macar asıllı Kerime’nin dışında hiçbir kölenin baba ve anne adı yazılmamıştır. Altmış bir (61) floriye satılan Kerime’nin babasının adı Radon veled-i İçkot, annesinin adı ise Marina Binti Petro’dur. Kerime İslamiyet’i kabul ettiğinden Osmanlı Devleti’nde İslam dinine geçenlerin baba adlarının Abdullah yazılması geleneğine bağlı olarak satış sözleşmesinde baba adı Abdullah olarak verilmiştir (ÜŞS. 108/47b-1). Mesela Kerime dışında Yasemin, Hayat, Üftade Gül-fan gibi kölelerin de baba adları Abdullah olarak kaydedilmiştir**.

17. yüzyılın ilk yıllarında Üsküdar Şer’iye Sicilleri’nde en düşük fiyattan “Rus asıllı Yasemin Binti Abdullah’ın” üç bin iki yüz (3.200) akçeye (ÜŞS. 138/70a-2), en yüksek fiyat olarak da yine Rus asıllı Aynü’l Hayat Binti Abdullah adlı cariyenin on altı bin beş yüz (16.500) akçeye satıldığı görülmektedir (ÜŞS. 106/7b-3). Üsküdar Sicilleri’nde köle ticaretinde daha çok cariyelerin alınıp satıldığı, bunun yanında az da olsa köle satışlarının olduğu görülmektedir. Orta boylu, açık kaşlı, elâ gözlü, sarışın özellikleri olan Yusuf bin Abdullah adlı Rus köle on bir bin (11.000) akçeye (ÜŞS. 138/159a-1); “uzun boylu, elâ gözlü, çatik kaşlı, sarışın Rıdvan bin Abdullah adlı Rus” köle de on bin (10.000) akçeye satılmıştır (ÜŞS. 138/110a-2).

* ... fi’l-hakika müddeiye-i merkume cariyeye-i ma’hudiye aybına ittulaından sonra ba’zı müdâvât ettiğünü ve üç ay istihdam ettiğünü itiraf etti ki bu takdirce müddeiyenin ... ev istihdamı şer’ân reddi mâni’ olmağın da vadan men’ olundu. (ÜŞS. 138/114b-3).

** İslamiyet’i kabul eden kölelerin baba adlarının Abdullah kaydedilmesi hususunda geniş bilgi için bkz. Sahillioğlu, H. “Onbeşinci Yüzyılın Sonu Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal Hayattaki Yerleri” ODTÜ. Gelişme Dergisi s. 84-85.

Yukarıda anne ve baba adıyla birlikte yazılan ve hiçbir fizikî özelliği belirtilmemiş olan Kerime Binti Abdullah adlı cariye altmış bir (61) floriye satılmıştır (ÜŞS. 108/47b-1). Eflâklı “... iş bu orta boylu, açık kaşlı, gök elâ gözlü, sarışın ...” fizikî özelliklere sahip *Üftade Binti Abdullah* kırk flori (40) peşin, yirmi flori (20) taksitle toplam altmış floriye (ÜŞS. 108/23b-2), yine Eflâk uyruklu *Gülfan Binti Abdullah* adlı elâ gözlü, karakaşlı, sarışın cariyenin iki yüz elli (250) sikkeye satışı yapılmıştır (ÜŞS. 106/2b-1)*.

17. yüzyılın başlarında Üsküdar Şer’iye Sicilleri’nde geçen kölelerin ve cariyelerin fiyatları, köle ve cariyelerin standart ve diğerlerinden ayıran farklı özellikleri, milliyetleri Tablo 1’de yazılmıştır. Bu ticarete daha çok (Tablo:1 den de anlaşılacağı üzere) Rus uyruklu köle ve cariyeler alınıp satılmıştır. Bununla birlikte Eflâklı, Macar, Gürcü ve Arap uyruklu köleler ve cariyeler de satışlara konu olmuştur. Rus uyruklu ya da Karadeniz çevresinden kölelerin köle ticaretinde fazla olmasının sebebi olarak, değişen şartlar karşısında toplumun ve piyasaların artan köle taleplerinin karşılanma işini Kırım Hanlığı’nın üstlenmiş olması denilebilir. Kırım Hanlığı kendilerinden önce var olan Karadeniz köle ticaretini devam ettirerek, Kırım Tatarları sayesinde elde ettikleri köleleri Osmanlı ve Mısır köle pazarlarında ticari bir emtia olarak kullanmışlardır. Ayrıca Kırım Hanları kabile aristokrasisini köle akınlarına yönlendirerek hanlıkta kabileler arasında çıkabilecek rekabeti ve ayrılık hareketlerini engellemeyi amaçlamışlardır (Yağcı, 2006: 19–20)**.

1.3.Üsküdar’da Ruhsatlı Köleler (Ticaret için)

Kölelerin kısıtlılığı iki durumdan biri gerçekleştiğinde kalkmaktadır. İlk olarak kölenin azat edilmesiyle, ikincisi ise efendisinin kölesine ticaret için izin vermesiyle kısıtlılık durumu kaldırılmaktadır. Ticaret yapmak isteyen köleye *fil ehliyeti* efendisi tarafından verilebilir (Fendoğlu, 1996: 164,165). Bununla beraber köleye, yetkin kişilerin vekâleti ve kefaletiyle de bu ticaret yapma hakkı verilmiştir. Bu durum, aynı zamanda Osmanlı hapishanelerinde bulunan esirler ve köleler için de geçerlidir. Üsküdar mahkeme kayıtlarında özellikle vekâlet ve kefalet yöntemiyle ticaret yapmak isteyen kölelerin kayıtları mevcuttur. Kefe Beylerbeyi vekâlet verdiği bir kişi karşısında, kölelerine kefil olan (özellikle yabancı uyruklu) kişilerin kefaletiyle ticaret yapma hakkı elde eden kölelerle ilgili kayıtlar, Üsküdar Sicillerinde geçmektedir***.

* Kamus-ı Türkî’ye göre flori; altın sikke, lira, florin ise; Avusturya’nın takriben on guruşluk bir sikkesi (Şemseddin Sami, 1989: 1005.).

** Karadeniz ve çevresindeki köle ticareti hakkında geniş bilgi için bkz: Zübeyde Güneş Yağcı “16. yüzyılda Kırım’da Köle Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.8, Çorum 2006, s.12–30.

*** Kefe Eyaletinin Paşası tabiri, Kefe’nin eyalet olmasından dolayı Beylerbeyi olarak ifade edilmesi gerekmesine rağmen Sicillerde Kefe Eyaletinin Paşası olarak geçmektedir. Sicillerde böyle geçtiği için belgenin aslına göre yazılmıştır.

“Kefe Eyaleti'nin Paşası olan Mehmet Paşa ibni Abdülmennan hazretlerine” vekil olan “... vardıyan başı Memi Bey ibni Abdullah mahzarında Mahmiye-i Üsküdar'da Şemsi Paşa odalarında sâkin Yakomi veledi Nikola ve Yani veledi İlya nam zimmiler meclis-i şer'-i şerifde takrîr-i kelâm edüp müşarün ileyh Paşa hazretlerinin abd-i memlûkü olan işbu orta boylu, kara yağız, çatma kaşlu sağ kaşının üzerinde ve sağ kolunun küreğinde eser-i cerhi olan Orlando veledi Petrobaş nam Rusü'l asl nam memlûkünün nefesine biz kefil olduk biz dem ü kefaletimiz ile mezbur Orlando kendi mühimmatı için kâr u kesb üzere olmak murad edüb mevlâsı Paşayı müşarünileyh dahi vech-i meşruh üzere bizim kefaletimiz dahi ber-vech üzeredir merkum Orlando kendü mühimmatı için kâr u kesb üzere iken gayb edüb ihzarından âciz olursan kıymeti olan beş yüz altunu zâmmen olaviz deyu...” (ÜŞS. 138/124a-1) diyerek ticaret yaparken kölenin bir şekilde kaybolması ya da kaçması karşılığında yukarıda ismi geçen kefiller, kölenin beş yüz altın olan kefaletini vermeyi kabul etmişlerdir. Kefalet akçesi olan beş yüz altın, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ruhsatlı köle olarak ticaret yapma hakkı elde eden köleler için standart bir kefalet ücreti olmuştur. “...kendü mühimmatı için kar u kesb üzere murad edüb...” ifadesinden bu ticaret hakkını elde eden kölelerin sicilden de anlaşılacağı üzere kendileri için bu ticareti yaptıkları anlaşılmaktadır.

2 Mayıs 1621 tarihli sicilde yine aynı şahsın, Mehmet Paşa'nın “... abd-i memlûkü olan işbu uzun boylu çatuk kaşlu kara gözlü nam Taraş efrenciyenin” şahsına “kasaba-i Beşiktaş'ta Hasan Paşa Sarayı'nda sâkin Salina veledi Anderiye ve Fellah Ali Paşa Vakfında sâkin Bartolimo veledi Civan nam efrenciyeler” Beylerbeyi'nin vekili olan Hasan Beşe bin Abdullah'ın huzurunda kefil olmuşlardır. Kefil olan efrenciye şahıslar “... kendi nafaka ve kisvesi için kar u kesb üzere olmak murad edüp...” diyerek kölenin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için ticaret yapmak istediğini, kaçarsa ya da kaybolursa beş yüz (500) altın kefaletin kendileri tarafından ödeneceğini beyan edip, Taraş adlı kölenin “ayağından kadasını alup hasbinden ıtlak” olmasını istemişlerdir (ÜŞS. 138/100a-3). Mehmet Paşa'ya daha önce de vekil olan gardıyan başı vardıyan başı Memi Bey bin Abdullah vekil olup bu mecliste hazır bulunan Paşa'nın Rus asıllı “uzun boylu açık kaşlu ela gözlü sarışın Vanles veledi Mihal nam gulam” diye tarif edilen kölenin şahsına “Çilormi veledi İvan, Valüz veledi Yakomi ve Yastinov veledi Antoni” adlı kişiler beş yüz (500) altınlık kefaletleriyle adı geçen kölenin “kendi nafaka ve kisvesi için kar u kesb üzere olmak murad edüp pes Mevla-yı Paşa-yı Müşarünileyh dahi bizim vechi meşruh üzere kefaletimizi kabul edüb gulam-ı mevsufun ayağından kadasını alup habisten iklat etmiştir” diyerek kendi nafakası ve ihtiyaçları doğrultusunda ticaret yapması için serbest bırakılmasını istemişlerdir (ÜŞS. 138/75a-2).

Bu şekilde kendi geçimlerini sağlamak için ticaret yapma hakkı elde eden kölelere yukarıda birden çok kişinin kefil olduğu görülmektedir. Ancak bu kölelere tek bir kişinin de kefil olduğu kayıtlar da mevcuttur. Kefe Beylerbeyi Mehmet bin

Abdülmennan'ın vekil tayin ettiği gardiyan başı Memi Bey bin Abdullah'ın huzurunda “*kasaba-i Beşiktaş'ta Ali Kethüda menziline sâkin Françesko veledi...*” adlı kişi; “*müşarünileyh paşa hazretlerinin işbu mecliste hâzır orta boylu açuk kaşlu ela gözlü sarışun Rusyetü'l asl Civan veledi Kazerski adlı Mehmet Paşa'nın kölesine (abd-i memlûğüne) ayağından kadasını alup hasbinden ıtlak*” olmasını isteyerek adı geçen kölenin kendi ihtiyaçlarını giderebilmesi için ticaret yapmasına ve bu ticaret sırasında kaybolması karşılığında beş yüz (500) altını kendisinin ödeyeceğini söyleyerek kefil olmuştur (ÜŞS. 138/58a-2). *Kefe Eyaleti'nin Paşasının vekâlet verdiği Yusuf Bey bin Abdi adlı şahsın huzurunda, “Galata kazasına tabi kasaba-i Beşiktaş'ta Cafer Paşa Sarayında sâkin Patormino veledi Anderiye*” adlı kişi; “*müşarünileyh Paşa hazretlerinin abd-i memlûkü olan iş bu orta boylu gök gözlü, kara yağız Tomas veledi Todari adlı köleye ...kendü mühimmatı için kâr u kesb (ticaret)...*” diyerek beş yüz altın olan kefaletine kefil olmasıyla adı geçen kölenin kendi ihtiyaçlarını temini için ticaret yapma hakkı elde etmesini sağlamıştır (ÜŞS. 138/98b-3). Bu kayıtlardan öncelikle ticaret yapma hakkını elde eden kölelerin hepsinin Kefe Eyaleti Paşası'nın kölesi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber kölelerin bu ticareti yaptıkları esnada kaçmaları ya da bir şekilde kaybolmaları sonucunda köleye kefil olanların hepsi beş yüz (500) altın olan kefalet ücretini ödeyeceklerdir. Bu kölelerin tamamına efrenciye diye tabir edilen yabancılar kefil olmuşlardır. Bu yabancıların İstanbul'da yerleşik olmadıkları, başka ülkelerden ya ticaret ya da başka sebeplerden dolayı geldikleri onların Müslüman halkın saraylarında, odalarında, menzillerinde hatta vakıflarında ikamet etmelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Kefe Beylerbeyi'nin vekâlet verdiği kişiler bazı sicillerde aynı olmasına rağmen bazılarında farklılık göstermektedir. Bu vekâlet verdiği kişilere vekâletini nasıl ve ne şekilde verdiği sicillerde yer almaktadır.

Ticaret için kefaletle ruhsatlı konuma gelen kölelerin bu ticareti; “*kendü mühimmatı için, kendi nafakası ve kisvesi için*”n tabirlerinden kendi geçimleri ve ihtiyaçları için yaptıkları anlaşılmaktadır. Yani bu ruhsatlı köleler efendileri olan Kefe Beylerbeyi'nin adına ticaret yapmamaktadırlar. Ayrıca Kefe Beylerbeyi kölelerine kefil olanların Üsküdar haricinde İstanbul'un başka yerlerinde ikamet etmelerine ve Paşaya vekil olanların da Üsküdar dışında olmasına rağmen neden bu davalara Üsküdar'da bakıldığı hakkında bir bilgiye ve kayda ulaşamamıştır. Ancak Kefe Beylerbeyi'nin kölelerinin Üsküdar'da ikamet etmeleri ya da Üsküdar'da bulunmalarından dolayı bu davalara Üsküdar Kadı Mahkemeleri'nde bakılmıştır denilebilir. 17. yüzyılın başlarında Üsküdar'da, önceleri köle olup, sonradan ruhsatlı köle olarak ticaret yapma hakkı elde eden kölelere Tablo 2'de yer verilmiştir.

2. SONUÇ

17. yüzyılın ilk çeyreğine ait Üsküdar'da gerçekleşen köle ve cariye satışlarının hepsini Üsküdar Şer'iyeh Sicilleri'nde bulmak mümkün değildir. Bu köle ve

cariye satışları ve onların fiyatları sadece kadıya başvurularak, mahkemeye intikal etmiş davalarda geçen kayıtlarda yer almaktadır. Köle ve cariyeler ilgili siciller, onların belirli bir miktar para karşılığında satılması sonucunda alıcı parasının bir kısmını veya tamamını ödemediği için, satıcının mahkemeye başvurusuyla kayıtlara geçmiş sicillerdir. Bazen de bunun tam tersi mahkemelerde davalara konu olmuştur. Köleyi satın alanın, satıcı tarafından kandırıldığını düşünmesinden dolayı mahkemeye başvurusuyla açılan dava kayıtlarından köle ve cariyeye fiyatlarına ulaşılmaktadır. Üsküdar Sicilleri'nde geçen köle ve cariyeye satışlarını konu alan kayıtlarda “sikke, flori, akçe” gibi paralar ticaret aracı olarak kullanılmıştır.

Araştırmaya konu olan dönem zarfında Üsküdar'da Köle Pazarı ya da Esir Hanı diye tabir edilen kölelerin alınıp satıldığı yerler 17. yüzyılın ilk yıllarına ait Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri'nde geçmemektedir. İstanbul'da ve Üsküdar'da Esir Hanı'ı konu başlığında geçen Üsküdar'da Esir Hanı veya Köle Pazarı sicillerinde yer almadığından dolayı ileriki yıllarda kurulmuştur denilebilir.

Azatl köleler haricinde kölelerin kısıtlılıkları, kölelerin kendilerine birilerinin para ile kefil olmaları sonucunda efendilerinin de bu kefilliği kabul etmesiyle ticaret yapma hakkı elde etmesiyle kaldırılırdı. Kölelerin bu şekilde ruhsatlı köle konumuna gelmeleri Osmanlıda kölelerin sadece sevap için azat edilmediğini göstermektedir. Bu kölelerin ticaret hakkı elde ederek ekonomik hayata katkı sağlama- larından dolayı bir nebze de olsa hürriyetlerine kavuşmaları, Osmanlı'nın ticarî ve ekonomik hayata vermiş olduğu değeri göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 1: 17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar Sicillerindeki Köle ve Cariye Fiyatları

Defter No ve Tarih	Kölenin Adı	Uyruğu	Fiziksel Özellikleri	Ücreti
106. vrk. 2b.1 Evail-i Safer 1011 (21 Temmuz 1602).	Gülfân binti Abdullah	Eflâk	Elâ gözlü, karakaşlı, sarışın	250 sikke.
106. vrk. 7b.3 Rebiül Evvel 1011 (Ağustos 1602).	Aynü'l Hayat binti Abdullah	Rus	Orta boylu, kara gözlü, ...	16. 500 akçe.
108. vrk. 23b.2 Evâsıt-ı Rebiül Evvel 1012 (23 Ağustos 1603)	Üftâde binti Abdullah	Eflâk	Orta boylu, açık kaşlı, gök elâ gözlü, sarışın	60 flori, (kırk flori peşin, yirmi flori taksit).

108. vrk. 47b.1 Evâsıt-ı Receb 1012 (19 Aralık 1603).	Kerime binti Abdullah	Macar	(Cariyenin fiziksel özellikleri yazılmamış, sadece anne ve baba adı yazılmıştır. Baba: Radon veledi İçkod, Anne: Marina binti Petro)	61 flori.
109. vrk. 93a.8. 10 Zilka'de 1012 (10 Nisan 1604).	Büşra binti Abdullah	Rus		12.000 akçe.
138. vrk. 24b.2. 15 Zilka'de 1029 (12 Ekim 1620).	Üftâde binti Abdullah	Rus	Orta boylu, açık kaşlı, Elâ gözlü	10.000 akçe. (altı bini peşin dört bini taksitle). ödenecek.)
138. vrk. 57a.5 Muharrem 1030 (Aralık 1620).	Gülistan binti Abdullah	Rus		8. 250 akçe
138. vrk. 70a.2 Evâhir-i Safer 1030 (25 Ocak 1621).	Yasemin binti Abdullah	Rus	Orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü	3. 200 akçe
138. vrk. 101a.4 11 Cemaziyel Ahire 1030 (3 Mayıs 1621).	Payidar binti Abdullah	Rus	(fiziksel özellikleri yazılmamış sadece "mahrusa-i Bursa'dan" diye nereden alındığı yazılmıştır.)	7.000 akçe (dört bin akçe peşin üç bini sonra ödenecek.)
138. vrk. 114b.3 21 Recep 1030 (1 Haziran 1622).	Yasemin binti Abdullah	Rus	Orta boylu, açık kaşlı, Elâ gözlü, sarışın	3.500 akçe (üç bini peşin beş yüzü sonra ödenecek.)
138. vrk. 159a.1 6 Şevval 1031 (14 Ağustos 1622).	Yusuf bin Abdullah	Rus	Uzun boylu, Elâ gözlü, açık kaşlı, sarışın	11.000 akçe (beş bin akçe peşin altı bini sonra ödenecek)
138. vrk 110a.2 28 Cemaziyel Ahire 1030 (20 Mayıs 1621).	Rıdvan bin Abdullah	Rus	Uzun boylu, Elâ gözlü, çatık kaşlı, sarışın	10.000 akçe

Tablo 2. 17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Kefaletle Ticaret Hakkı Elde Eden Ruhsatlı Köleler

Defter No ve Tarih	Kölenin veya Esirin Adı	Kefil Olanlar	Kefalet Parası
138. vrk. 70b.1 Evâhîr-i Safer 1030 (25 Ocak 1621).	Jamel	Anvarad veledi Abkard, Masterkine veledi Patise, Luviz veledi Jakomi	500 altın
138. vrk. 58a.2 8 Safer 1030 (2 Ocak 1621).	Civan veledi Kazerski	Françesko veledi (...)	500 altın
138. vrk. 75a.3 4 Rebiül Ahir 1030 (26 Şubat 1621).	Yavaşko veledi Dimitri	Hilkamo veledi Civan, Valiz veledi Yakomi, Mastiko veledi Anton	500 altın
138. vrk. 75b.1 4 Rebiül Ahir 1030 (26 Şubat 1621).	Anderiye veledi Azari	Luiz veledi Pakmo, Malormo veledi Civan, Marimo ve Antoni adlı Efrenciler.	500 altın
138. vrk. 98b.3 3 Cemaziyel Ahire 1030 (25 Nisan 1621).	Tomas veledi Todari	Patormino veledi Anderiye	500 altın
138. vrk. 100a.3 10 Cemaziyel Ahir 1030 (2 Mayıs 1621)	Taraş	Salina veledi Anderiye, Bartolimo veledi Civan	500 altın
138. vrk. 124a.1 Cemaziyel Evvel 1030 (Mart-Nisan 1621).	Orlando veledi Petrobaş	Yakomi veledi Nikola, Yani veledi İlya	500 altın

KAYNAKÇA

- Akkaya, M. (2010). *XVII. yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Altınay, A. R. (2000). *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *Cevdet Zaptiye*. 465.
- Ebu's-Suud El-İmâdi. *Maruzat*. Süleymaniye Kütüphanesi. İzmir Bölümü. No: 782.
- Engin, N. (1998). *Osmanlı Devletinde Kölelik*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay.
- Faroqhi, S. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Halil İnalçık ve Donald Quataert (Ed.). II. Cilt. İstanbul: Eren Yay.

- Fendoğlu, H. T. (1996). *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik ve Cariyelik, Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*. İstanbul.
- Mantran, R. (1991). *XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yay.
- Mantran, R. (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*. II. Cilt. Ankara: TTK.
- Öztürk, Y. (2000). *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475–1560)*. Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I. Cilt. MEB. İstanbul.
- Parlatır, İ. (1987). Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. Cilt: 31. Sayı 1–2. 417–420.
- Refik, A. (1931). *Hicri XI. Asırda İstanbul Hayatı (1000–1100)*. İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1979). Onbeşinci Yüzyılın Sonu Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal Hayattaki Yerleri. *ODTÜ. Gelişme Dergisi*. Sayı: Özel. s: 67–138.
- Sami, Ş. (1989). *Kamus-i Türkî*. İstanbul.
- Sertoğlu, M.(1986). *Osmanlı Tarihi Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Şen, Ö. (2007). *Osmanlıda Köle Olmak*. İstanbul.
- Toledano, E. R. (1994). *Osmanlı Köle Ticareti (1840–1890)*. İstanbul.
- Üsküdar Şer'iyecisi, Nr: 106, 107, 108, 109, 138.
- Yağcı, Z. G. (2006). 16. yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. Sayı:8. 12–30
- Yücel, Y. (1992). *1640 Tarihli Esar Defteri*. Ankara: TTK. Yayınları.